

УДК 162.6:001.8:37.012

ВОЗНЯК Володимир – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, індекс 82100 (volim_s@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6877-3785>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.6>

Бібліографічний опис статті: Возняк, В. (2021). Значення класичної діалектики для педагогіки. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 42, 87–103, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.6>

ЗНАЧЕННЯ КЛАСИЧНОЇ ДІАЛЕКТИКИ ДЛЯ ПЕДАГОГІКИ

Анотація. Метою роботи – розкрити методологічну роль класичної діалектики для сучасної педагогічної теорії та практики. При цьому класична діалектика принципово відрізняється від ідеологізованої позитивістської версії «діамату». **Методологія.** Засобами досягнення поставленої мети є сама діалектика в її класичному варіанті, виражена через необхідні категоріальні зв'язки. Тим самим вона розуміється як логіка й теорія пізнання, доведені до етики, естетики й тим самим до мислячої педагогіки. **Наукова новизна.** У статті обґрунтовується думка, що саме класична діалектика є необхідною та достатньою методологією дійсної педагогічної теорії та практики. Значимість діалектики для педагогіки не можна інтерпретувати як певне «застосування» в педагогіці й до педагогіки деяких принципів діалектичної філософії, виражених у формі «готового знання». Діалектика має стати діяльною здатністю педагога. Педагогічна наука, щоб стати дійсно рефлексивною теорією, повинна вийти на власне категоріальний рівень осмислення свого предмета, навчитися адекватно працювати з категоріями. Тільки за таких умов педагогіка набуде реальної, сутнісної адекватності

своєму специфічному предмету – становленню людської суб'єктивності, і стане ддатною забезпечувати гармонійний розвиток особистості. **Висновки.** Якщо педагогіка насправді стурбована процесами побудови власне людського в людському індивідові, вона жодним чином не омине діалектичної методології, вироблення діалектичної здатністю вчителів. При цьому останні в підготовці повинні здобувати базову філософську освіту. Якщо ж педагогіка обмежується виконанням «соціального замовлення», «соціалізацією», процесами адаптації індивідів до структур наявного соціуму, то вона може продовжувати «гратися» в новомодні загальнонаукові методології (системно-структурний підхід, синергетика тощо).

Ключові слова: діалектика, методологія, педагогіка, освіта, розвиток, особистість.

VOZNIAK Volodymyr – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Head of the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (volim_s@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6877-3785>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.6>

To cite this article: Vozniak, V. (2021). Znachennia klasychnoi dialektyky dlia pedahohiky [The significance of classical dialectics for pedagogy]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 42, 87–103, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.6>

THE SIGNIFICANCE OF CLASSICAL DIALECTICS FOR PEDAGOGY

Summary. *The purpose of the work. The methodological role of classical dialectics for modern pedagogical theory and practice is revealed in the article. The classical dialectic is fundamentally different from the ideological positivist version of the "diamat".* **Methodology.** *The means of achieving this goal is the dialectic itself in its classical version, expressed through the necessary categorical connections. Thus it is understood as the logic and theory of cognition,*

*brought to ethics, aesthetics and thus to thinking pedagogy. **Scientific novelty.** The article substantiates the opinion that classical dialectics is a necessary and sufficient methodology of real pedagogical theory and practice. The significance of dialectics for pedagogy cannot be interpreted as a certain “application” in pedagogy and to pedagogy of some principles of dialectical philosophy, expressed in the form of “ready knowledge”. Dialectics should become an active ability of the teacher. Pedagogical science, to become a truly reflective theory, must reach the actual categorical level of understanding of its subject, must learn to work adequately with categories. Only under such conditions will pedagogy acquire a real, essential adequacy to its specific subject – the formation of human subjectivity and will be able to ensure the harmonious development of personality. **Conclusions.** If pedagogy is really concerned with the processes of constructing the actual human in the human individual, it will in no way bypass the dialectical methodology, the development of the dialectical ability of teachers. At the same time, the latter must receive basic philosophical education in their training. If pedagogy is limited to the implementation of “social order”, “socialization”, the processes of adaptation of individuals to the structures of existing society, it can continue to “play” in the new general scientific methodologies (system-structural approach, synergetics, etc.).*

Key words: *dialectics, methodology, pedagogy, education, development, personality.*

Постановка проблеми. Питання про методологічні підстави педагогіки як науки стоїть дуже гостро, що зумовлено як системною кризою у сфері сучасної української освіти, так і повною методологічною безпорадністю праць, які претендують на «теоретичну педагогіку». Справа в тім, що педагогіка, на думку Ф.Т. Михайлова (2001), поки не має своєї фундаментальної теорії, у ній навіть не спостерігаються зрушення в бік «рефлексивної теорії» (Михайлов, 2001, с. 471).

Метою статті є розкриття в основних принципових окресленнях методологічного значення класичної діалектики для педагогічної теорії та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно ж діалектики як методології у вітчизняних публікаціях, окрім ґрунтовного підручника В.П. Лисого (2014), можна зустріти лише деякі

згадування про неї як один із можливих методів дослідження (Петрушенко, 2005, с. 28–53; Ліпін, 2018, с. 7–22). Автор статті досліджував зміст категорії «розвиток» у діалектиці (Возняк, 2017), діалектику як логіку моральнісного стосунку (Возняк, 2018), принцип усезагального зв'язку в діалектиці крізь призму концепту «всеєдність» (Возняк, 2020), діалектику якісних і кількісних змін стосовно освітніх інновацій (Возняк, Войтків, 2020), стверджуючи при цьому необхідність застосування саме діалектики в контексті філософсько-освітнього дискурсу. Варто згадати цікаву книгу київського філософа-діалектика В.А. Босенка «Воспитать воспитателя» (2004). В англomовній філософській літературі можна вказати лише на публікації Девіда Бекхарста (1991), Славої Жижека (2018) та Весси Ойтінена (2011), де звертається увага на особливості діалектики як такої. Про роль і значення діалектики для педагогіки йдеться в працях російських науковців: Е.В. Ільєнкова, Г.С. Батищева, В.В. Давидова, Г.В. Лобастова, Ф.Т. Михайлова, А.М. Шиміної, казахстанської дослідниці Н.В. Гусевої. І все ж діалектика, як логіка й теорія пізнання, на нашу думку, у сучасних дослідників недостатньо розгорнута в бік педагогіки (а сучасна педагогіка відверто байдужа до теоретичної діалектики). Складно не погодитися з думкою Г.С. Батищева (2015):

«Справа йде не про те, щоб застосувати відому й наявну концепцію діалектику до особливої сфери, заздалегідь обмеженої та взятої як часткової – творчості в педагогіці, і до виховання самих творчих здібностей, самих суб'єктів з такими здібностями. Справа йде про набагато більше у двоякому відношенні. По-перше, наявної концепції діалектики недостатньо, тому має бути не просто застосувати те, що є, а звершити істотне перевлаштування всередині самої діалектики – таке, яке дало б змогу досягти більшої адекватності душевно-духовного світу, його незавершеного становлення за домінантності на інших, на весь Універсум, безумовно-ціннісного самоустремління. По-друге, виховання креативності – це не якість незрозуміле обмеження заздалегідь, локальне явище, замкнуте в його частковому бутті, – це творчість самих творців, спів-творців Космогенезу, а отже, проблеми, що належать сюди, зачіпають усю філософсько-діалектичну проблематику без вилучення» (Батищев, 2015, с. 263).

Основний матеріал. Коли ми говоримо про діалектику, то при цьому, зрозуміло, не йдеться про наскрізь ідеологізований і просякнутий позитивізмом офіційний «діамат» радянських часів, із чим справжню (класичну) діалектику досі продовжують ототожнювати її необізнані противники. Під класичною («високою») діалектикою ми розуміємо діалектику Гегеля (який синтезував діалектичні ідеї своїх попередників в історико-філософському процесі), діалектику К. Маркса, Е.В. Ільєнкова, В.А. Босенка. Класична форма за своєю природою є такою, що знайдена раз і назавжди; без неї подальший поступ у культурі просто неможливий.

Філософія входить у тканину теоретичної і практичної педагогіки не у вигляді «методичних указівок», принципів, директив, порад тощо. Уся справа – в *особистості самого вчителя*, у рівні розвиненості його культури, його універсальних діяльних здібностей. Філософія входить у педагогіку *особистісно*, особистістю вчителя. Рівним чином це ж стосується й діалектики.

Зазвичай педагоги користуються всілякими «філософськими» симулякрами, підробками, які вдало маскують та освячують типово педагогічні забобони. Такі способи уявлення дуже в'язкі, нав'язливі до нудоти. Це, наприклад, і принципи доступності й наочності в дидактиці, з якими воював видатний російський психолог В.В. Давидов, оголоючи їх чисто розсудковою сутю, це й уявлення про емпіричний (формально-логічний) спосіб узагальнення як єдино можливий.

А ось тепер – власне про діалектику. Діалектика, як її визначає Ф.Т. Михайлов (2001), є «логічна форма і загальний спосіб рефлексивного (на себе зверненого) теоретичного мислення, що має своїм предметом протиріччя його можливого змісту» (Михайлов, 2001, с. 156). На думку Г.В. Лобасова (2008), власне теоретичне (тобто діалектичне) мислення в галузі педагогіки універсальне за захопленням предметної дійсності: педагогічна діяльність повинна знати як логіку будь-якого предмета, що вводиться в суб'єктивність людини, так і логіку становлення й буття самої особистості, логіку становлення самої логіки у сфері суб'єктивності. Тому педагогіка в разі потреби зобов'язана утримувати (теоретично й практично) обидва полюси людського буття – реальний та ідеальний, буття й мислення. Більш

діалектичного предмета діяльності, ніж становлення людської суб'єктивності, немає. Без Гегеля це зрозуміти неможливо (Лобастов, 2008, с. 85–86).

Якщо ж педагог не володіє *логікою свого предмета*, оскільки засвоїв його під час навчання в педагогічному університеті у вигляді формалізованого «готового знання», не володіє *логікою становлення самої логіки у сфері суб'єктивності*, оскільки його цього не вчили, то яку, власне, діяльність він здійснює?.. Якщо справжній предмет педагогічної діяльності є *гранично діалектичним* за своєю природою, то *сама діалектика є необхідною методологією педагогічної науки*. І, безперечно, практики. Зрозуміло, за неодмінної умови: якщо педагогічна наука щиро бажає *відповідати* своєму саме так зрозумілому предмету. Якщо ж педагогічна наука вважає за краще обслуговувати інтереси сучасних соціальних структур, виконувати так зване «соціальне замовлення» і сприяти всебічній адаптації індивідів до вимог нинішнього соціуму, то такі функції вона здатна виконувати й *без звернення до діалектики* як логіки й теорії пізнання. Якщо педагогічна наука бачить своє завдання лише в узагальненні наявної освітньої емпірії, то діалектика їй зовсім не потрібна. Ось чому дуже часто можна почути думку про дієвість у філософсько-освітній сфері новомодних методів, у тому числі й синергетики.

Однак при цьому поки що ніхто *не довів*, що класична діалектика як логіка й теорія пізнання вичерпала свій потенціал і якимось «відстає» від вимог дня.

Діалектика як логіка абсолютно продуктивна при мислячому розгляді освітньої діяльності. Продовження універсального розвитку становленням людської суб'єктивності в адекватній, цілісній, неушкодженій формі – це і є нормальний освітній процес, відповідний своєму «поняттю». Саме тому діалектика й повинна бути логікою педагогічного мислення (звичайно, якщо воно дійсно *мислення*). Вища форма всезагального (універсального) розвитку як такого представлена нам у формах освіти як *утворення людського в людині*. «Вища» не означає «найкраща», «більш досконала», але саме вища як зняття всіх попередніх форм руху та розвитку. Звичайно ж, саме подібне зняття як продовження розвитку може (і ще як може!) здійснюватися настільки пере-кручено й огидно, бридко, потворно, що побачити в освіті таке

«вище» інколи дуже складно й навіть неможливо. Побачити – не можна, а зрозуміти – можна й потрібно, бо розвиток може здійснюватися і тривати в досить антагоністичних формах, у невпізнаних формах, але все-таки саме *розвиток*, саме він, ніяк не менше. А тому основним способом здійснення людської суб'єктивності в освітньому процесі постає її розвиток. Мова йде не просто про те, що «дитину потрібно розвивати» – у сенсі «формувати». Тут усе набагато складніше. *Сутність розвитку* – у *розвитку сутності*. Отже, розвиток дитини (учня) в дійсній формі відбувається в процесі зміни (само-зміни) його стосунків з іншими.

А оскільки розвиток є такий вихід із себе, який є водночас поверненням до себе, то саме так і має відбуватися цілісний розвиток у процесі освіти, у всій навчально-виховній спів-діяльності дітей і дорослих, учнів і вчителів. Усі зусилля старших повинні бути спрямовані на те, щоб «інший» для дитини (інші люди, світ людини, суспільство, матінка-природа, у кінці кінців, витвори культури, зміст знань як феномен культури, а не якась «інформація») весь час знаходилося в режимі «*свого* іншого» й аж ніяк не «чужого». Щоб у цьому «іншому» дитина відкривала себе та відчувала своє спілкування з «іншим» як *повернення до себе*. Щоб весь світ, світ як ціле, ставав крок за кроком рідною домівкою дитини, щоб кордон між «своїм» і «чужим» весь час знімався, розтоплювався, зникав. Дійсність розвитку людської суб'єктивності реально забезпечує щирість звернень, щирість тих стосунків, у які ми вводимо дитину, їх душевно-духовний контекст, душевно-духовний настрій, інтонацію, напруження, у тому числі й напруження протиріч, яке варто вміти витримувати, не впадаючи в істеріку, і перебувати в пошуках адекватних шляхів їх вирішення.

Не ми повинні *розвивати дитину*, але ми можемо *створити умови* для більш-менш нормального її розвитку, само-розвитку. Створювати разом із дитиною, щоб ці умови були її *умовами*, *своїми* умовами, а не нав'язаною ззовні благодійністю, яка так чи інакше сприймаються як щось відверто чуже. Наші педагогічні розвивальні зусилля повинні бути спрямовані не на дитину, а на сам *характер наших стосунків* із нею, на те *поле спілкування*, у якому живуть учні та вчителі. Варто подбати, щоб ці стосунки

були живими, суб'єктивними, а все живе й істотно містить у собі потужну енергетику саморозвитку, яку й треба звільнити, звільнити від пут формалізованих структур, зовнішніх недоречних регламентацій, суто зовнішньої казенної доцільності. Зв'язки і стосунки повинні весь час змінюватися, скидати застарілі форми, що вичерпали себе, трансформуватися – не заради якоїсь абстрактної й дуже модної «новизни», а тільки заради збереження їх суто людського, людяного, суб'єктного, смислового характеру, крок за кроком наповнюючись формами, змістом і духом *високої культури*. Вони повинні бути такими, щоб буквально *вбирали в себе культуру* – вони повинні *дихати культурою*, дихати справжнім духом як духом *істини, добра і краси*, духом свободи, смислу й безмежної поваги до «іншого». За таких умов розвиток суб'єктивності учня (і вчителя теж) можливий, він може відбутися в напрямі людини, до людського образу й подоби. Тобто може бути цілісним і так чи інакше гармонійним. Освіта, діалектично зрозуміла, є само-творенням людини.

Діалектика в невмілих руках «не працює». Значить, потрібні руки умілі, потрібен розум, не «очманілий» у розсудкових ігрищах. Діалектика – це **школа** (Платона, Аристотеля, Миколи Кузанського, Спінози, Канта, Фіхте, Гегеля, Маркса, Ільєнкова), у якій треба постійно й по-справжньому вчитися. Учитися ставати людиною, власне й залишатися людиною за будь-яких, нехай найжахливіших, нелюдських умов емпіричного існування. Діалектика – не для «застосування», а для *само-зміни* в напрямі власне розуму.

Значимість діалектики для педагогіки не можна інтерпретувати як «застосування» в педагогіці й до педагогіки деяких принципів діалектичної філософії. Не можна з діалектики що-небудь «узяти» й «застосувати», у сенсі «вжити». Не вийде. Діалектика – аж ніяк не «на потребу», і найбільш непотрібний спосіб поводження з нею – поставитися до неї корисливо, застосувально, інструменталістськи. Не той це предмет, вірніше, не та реальність. Як зауважує Мих. Ліфшиць (2009), «абстрактні висновки з найвірніших істин не замінюють своєю дерев'яною прямолінійністю аналіз конкретних питань життя» (Ліфшиць, 2009, с. 142). Конкретні питання життя можна «мислити» бездумно, прикладаючи до них ту чи іншу схему, шаблон, матрицю, модель, підганяючи – свідомо чи несвідомо – під той чи інший

інтерес. А можна конкретні питання життя мислити власне розумом, піднімаючи їх на висоту думки. Конкретні питання життя, узяті мисленням, доведені до мислення, розкриваються думкою й у думці, напруженим і суворим ритмом її понять, «працею поняття» (Гегель) в іманентному саморухові суті. Я даю цій реальності прорости в мене, рухатися в мені і мною, як у самій собі, крізь мене і моїми словами розповісти про саму себе, розповісти абсолютно вільно, невимушено, без примусу й насильства, не з потреби, а просто так, нічого не «заради». Таке мислення, перебуваючи в стані «у-себе-буття», цілком визначається лише змістом свого предмета.

Суть принципу єдності діалектики, логіки й теорії пізнання розкривається так: людина змінює, перетворює дійсність у згоді із законами руху та розвитку самої об'єктивної дійсності; закони зміни світу людиною збігаються (не можуть не збігатися) із законами саморозвитку світу; ці закони (перетворення світу людиною), будучи усвідомленими, стають логічними законами, законами мислення. У такому випадку специфіка мислення полягає у відсутності будь-якої своєї споконвічної специфіки, іншими словами, в універсальності. Онтологія, теорія пізнання й логіка – не три різних науки, дисципліни, а суть одна: Логіка, вона ж онтологія та гносеологія. Але цього замало. Діалектика водночас постає як етика та естетика. А ще можемо додати: *і педагогіка*, доведена до розуму, до мислення, до свого поняття. Така педагогіка – не просто «теж діалектика», не просто те, що має певний «діалектичний», суперечливий характер. Мисляча педагогіка і є діалектика як онтологія, гносеологія і логіка, етика і естетика, доведена (*до-розвинена*) до педагогіки. Логіка є онтологія, гносеологія та ... педагогіка. Тобто діалектика в *конкретності* як повноти.

Однак такий – суто діалектичний – підхід виключає саму можливість бачити в дитині, учня деякий *об'єкт розвитку*, те, що треба «розвивати» за допомогою деяких діалектично-дидактичних хитрощів. Не ми розвиваємо. Пора це зрозуміти, відмовившись від звичайної розсудково-емпіристської установки. Дитина, учень – розвивається. А ми, дорослі, беремо участь (спів-участь) у цьому процесі, розвиваючи-сь разом із ними (і жодним чином не замість них і за рахунок них). Емпіристській установці протилежна *трансцендентальна*.

Звичайна точка зору – дитина нам дана. Трансцендентальний погляд – вона спів-творена. Її душевність і певним чином тілесність є творіння культури, усієї людської історичної суспільної культури; а культура є продовженням розвитку матінки-природи за її ж законам, але за людськими цілями, продовженням розвитку самої субстанції. Значить, перед нами – творіння всього буття, осередок усіх його енергій і потенцій, унікальна точка самого універсуму, у якій, кажучи словами Миколи Кузанського, *конкретизований* весь універсум у вигляді ось цього «я». Якщо це «я» створено субстанціально, то воно успадковує й утілює сам принцип і природу субстанції як причини самої себе, тобто її *causa-cai'*альність. Як же й де ж субстанція присутня в цьому «я»? – У вигляді (ейдосі) само-причинності, отже, *свободи*.

Перебуваючи у відношенні (зверненні) до цього «я» як осереддя всіх енергій універсуму, ми – у трансцендентальному вимірі – вступаємо в синергію¹ з ним, тим самим – із самим буттям, із його глибинами в його, буття, безпосередній явленості й прозорості. Ми *спів-розвиваємося* із цим іншим «я», не розвиваючи ті чи інші риси, якості, властивості дитини або свої вміння (це – на поверхні, в емпірії), а беремо участь у *розвитку самого буття*, у його *триванні* – нашим зусиллям, нашою думкою, нашим почуттям. Бачити, відчувати, розуміти (не треба 3-х слів: це на якомусь трансцендентальній, глибинному й водночас дуже близькому нам рівні – одне й те саме) в учневі, у всій його ясності – зримо-незриму *присутність* самої субстанції, усього буття, усієї суспільно-людської культури, історії – у кожній точці, у кожному моменті нашого звернення до нього та його безперестанних звернень до нас ... – чим не не єдність (тотожність) діалектики, логіки, теорії пізнання та мислячої педагогіки?

Чи розуміє педагогіка, що *метод* не просто інструмент, «відмичка», «інструкція», що ззовні прикладаються до готового змісту, а *шлях*, який є *душею змісту*, яка *водносас стає виміром*, *ритмом руху нашої власної душі*? Метод – «такою ж мірою

¹ Щоб читач не запідозрив мене в схильності до сучасних синергетичних методологій, я синергію розглядаю не в контексті Пригожина, а у православній святоотцівській традиції ісихазму (Григорій Палама та ін.).

спосіб пізнання, поняття, що *суб'єктивно* знає себе, у якій він *об'єктивний* спосіб або, вірніше, *субстанціальність речей*» (Гегель, 1977, с. 281). Отже, сутність *методу* як такого полягає передусім у його змістовності, *субстанціальності* (а зовсім не в проєктивності, конструктивності й маніпулятивності). Метод – це той *шлях дослідження* або осмислення деякої реальності, який у самому *істотному* відповідає її власній природі.

Рух самої суті людського буття однозначно визначає й метод його, буття, осмислення, оскільки тут явно присутня *діалектика*, яка й рухає вперед його зміст. Так само це стосується й освітньої діяльності, а отже, гранично важливо для педагогічної науки.

Виходить, що коли ми «застосовуємо» метод, мислимо методично (тобто знаходимося на *праильному шляху*), ми на предмет «накидаємо», обертаємо *його власні* всезагальні визначення, *лише тоді* він нам розкривається у своїй істині. У предмет можна *ввійти* лише за логікою самого предмета. Маніпулювати же предметом можна, ігноруючи іманентну специфічну логіку специфічного предмета, спираючись на абстрактно-загальні ознаки, інструкції з експлуатації.

Сучасного вчителя й нас, викладачів, постійно закликають до активізації, посилення «методичної роботи». Проте хочеться сказати: не робота з «методичками» потрібна, не «методична робота», а спочатку – перша турбота як робота *уваги до думки*, без якої всяка праця буде ушкодженою.

Класична діалектика є не просто необхідною, а й, на наше переконання, *достатньою* методологією педагогічної науки. Сучасні противники діалектики, не спромігшись змістовно ввійти в неї та освоїти її, говорять про її неефективність і «незастосовність», на відміну від інших, модних методологій, які нібито успішно застосовуються де завгодно (і як завгодно), особливо в аналітиці людського буття в його соціальної проєкції. І при цьому в тіні залишається той принциповий факт, що діалектика як логіка й теорія пізнання не є *об'єктним* знанням та *об'єктним* мисленням. Редукувати діалектику до об'єктності, а людське буття – до соціумності, значить – умертвити саме діалектику (так легше оголосити її застарілою), а буття людини розглядати суто в обернених (хибних) формах, не відаючи про таку оберненість.

Змушені повторити: діалектика не інструмент, який ззовні прикладається до об'єкта. Діалектика є шлях – *шлях загального розвитку* від природи до людини, в людині й людиною (діяльністю) аж до мислення, його категоріального ладу. Тому діалектика як метод іманентно вимагає *перебування-на-шляху*, знаходження себе в дорозі, у «силових лініях» цього всезагального розвитку. Лише в цій ситуації перебування-на-шляху з нами й відбувається щось *істотне* – само-зміна, само-розвиток. Діалектика – не універсальний інструмент», а *діяльна здатність*. Г.В. Лобастов (2012) пише:

Діалектична здатність, як суб'єктивна діяльність, витягуючи істину буття, витягує її у власних формах. Вона самосвідома, рефлексивна. Але і її власна форма – це форма дійсності. Легко зрозуміти, що така форма ніяк не зводиться до якоїсь абстрактної системи й тому подібних образів, змальованих сучасним мисленням, а виражає собою тією чи іншою мірою абсолютний момент буття. І тільки тому вона замкнута на себе й у собі самій містить свій сенс (Лобастов, 2012, с. 106).

Інші методи аналітики людського буття (в антропології, соціології, й психології й педагогічній науці) досить успішно можуть *описувати* ті чи інші «зрізи» людської реальності, проте без проникнення в сутність і її утримання, оскільки не виходять на історичну цілісність буття людини. Отже, вони завжди ризикують залишитися в полоні обернених форм здійснення людського буття, приймаючи їх як нормальні, справжні. Діалектика як логіка бере людське буття ґрунтовно, отже, із самої його засади (чуттєво-предметної практичної суспільно-історичної діяльності), розуміє історичну необхідність розбіжності сутності та існування людини (відчуження), так само бачить вона об'єктивну потребу адекватного розв'язання субстанціальних протиріч людської передісторії. Лише в такому контексті, лише у світлі такого всезагального будь-яке особливе у світі людини може бути не просто описане, а *зрозуміле* адекватно, не з позицій того чи іншого приватного інтересу, а з позицій самого об'єктивного, неспокійного, суперечливого, драматичного й часом трагічного розвитку людського буття як суспільної історії.

Педагогічна наука, щоб стати дійсно рефлексивною теорією, повинна вийти на власне *категоріальний* рівень осмислення свого

предмета, має навчитися адекватно працювати з категоріями. Педагогічне мислення (якщо воно – саме *педагогічне* і саме *мислення*), безумовно, є категоріальним. У своїй розвиненій рефлексивній формі воно має не просто «використовувати» всезагальні логічні категорії (із цим прекрасно справляється й розсудок, адже категорії як «чисті апріорні поняття» є способами здійснення активності розсудку, що було відомо Канту), а свідомо застосовувати їх у теоретичній і практичній роботі, тобто категорії *доводити до поняття*, а з поняттями працювати *категоріально*.

Однак подібного роду категорії педагогічне мислення в повсякденній роботі зазвичай бере з представлення, не доводячи їх до понятійної змістовності. Тому педагогічне мислення залишається в мережах розсудкових форм, працюючи як суто *об'єктне* мислення, хоча при цьому має справу із *суб'єктною* реальністю, живою, одухотвореною. Звичайне педагогічне мислення не може не редукувати цю суб'єктну реальність, реальність становлення людської суб'єктивності до суто об'єктних форм, тому й здійснюється до звичної парадигми «суб'єкт-об'єкт».

Якщо категоріальність є способом ототожнення форм руху мислення зі змістом реальності та якщо педагогічне мислення є здатністю здійснювати педагогічну діяльність адекватно суті освітнього процесу, то справжнє педагогічне мислення має включати в себе теоретичне розуміння змісту понять «людина», «свідомість», «мислення», «ідеальне», «душа», «дух» тощо. Воно повинно включати в себе й екзистенціали, перетворюючи їх у категорії (тобто способи руху і здійснення думки). Оскільки категорії постають не тільки формами діяльності, а й формами *споглядання*, то адекватність педагогічного мислення може забезпечуватися й суто *інтуїтивно*, що й властиво діяльності мудрих педагогів і чуйних батьків, які просто не можуть «працювати» з людськими душами як зі звичними речами-об'єктами. Іншими словами, категоріальність педагогічного мислення є культурою здійснення й розгортання наших стосунків із суб'єктною реальністю, із суб'єктністю й суб'єктивністю інших.

Отже, для педагогічної науки саме діалектика є необхідною (і достатньою) методологією. При цьому педагогіка неодмінно повинна оволодіти поняттям істинно всезагального, серйозно навчитися розрізняти «конкретно-всезагальне»

й «абстрактно-загальне», абстрактне та конкретне розуміти по-гегелівськи, а не в традиціях формальної логіки, емпіристського мислення. Те ж стосується й категорії «ідеальне», і категорії «знання», адже коли «знання» доповнюють якимись «уміннями» та «навичками», а нині – горезвісними «компетенціями», то стає ясно, що під знанням розуміють просту обізнаність, інформацію. Чи не краще «компетенції» залишити в розпорядженні, як говорили раніше, «компетентних органів»?

І *поняття* варто розуміти суто по-гегелівськи. Узагалі-то весь категоріальний лад «Науки логіки» до теоретичної та практичної педагогіки має саме безпосереднє відношення. І при цьому педагогічна наука опановувати діалектико-логічного методологією об'єктивно змушена виключно самостійно, сама, підносячи себе до рефлексивної теорії. Ніяка «філософія освіти» за неї зробити цю роботу не зможе.

Висновки. Якщо педагогіка серйозно стурбована забезпеченням справжнього, гармонійного *розвитку суб'єктивності учнів*, розвитком кожного індивіда в цілісну особистість, їй належить подружитися з діалектикою як теорією розвитку. Якщо ж їй більше до душі заняття переважно «соціалізацією», тобто адаптацією учнів до чинних соціальних структур, до «ринку праці», то вона цілком може задовольнятися й обходитися звичайними системно-структурними методами, у тому числі й синергетикою як теорією «організації чого завгодно». Проте для оволодіння класичною діалектикою як логікою та теорією пізнання потрібно *зовсім інакше* готувати майбутніх педагогів. Вони повинні здобувати базову філософську освіту. Це питання може стати предметом подальших роздумів і досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багищев Г.С. Творчество и новое педагогическое мышление: от диалектики междусубъектности к проекту «Система обновления воспитательных процессов». *Философско-педагогические произведения* : собрание сочинений : у 2 т. / сост., вступ. ст., примечания А.А. Хамидов. Бийск : ФГБОУ ВПО «АГАО», 2015. Т. 2 : Работы 1980-х годов. С. 263–273.

2. Босенко В.А. Воспитать воспитателя. Заметки по философским проблемам педагогики и педагогическим проблемам философии. Киев : Всеукраинский союз рабочих, 2004. 352 с.

3. Возняк В.С. Диалектика: принцип всезагального зв'язку. *Людиознавчі студії. Серія «Філософія»* : збірник наукових праць Дрогобицького

державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 40. Дрогобич, 2020. С. 20–33. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.40.200798>.

4. Возняк В.С. Особенности диалектического понимания категории «развитие». *Людинознавчі студії. Серія «Філософія»* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. О. Ткаченко (головний редактор) та ін. Вип. 34. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2017. С. 32–43.

5. Возняк В.С., Войтків Л.В. Інновації в освіті: діалектика якісних змін. *Людинознавчі студії. Серія «Філософія»* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. Ю. Шабанова (головний редактор) та ін. Вип. 41. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 39–54. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.3>.

6. Возняк В.С. Диалектика как логика нравственного отношения. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філософія»* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. № 39. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. С. 35–45.

7. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / пер. с нем. Б. Столпер. Москва : Мысль, 1977. Т. 3 : Философия духа. 471 с.

8. Ліпін М.В. Освіта в модифікаціях сучасного світу. Київ : Київський нац. торг.-екон. економ. ун-т, 2018. 340 с.

9. Лифшиц М. Почему я не модернист? Философия. Эстетика. Художественная критика. Москва : Искусство-XXI век, 2009. 614 с.

10. Лисий В. Діалектика : навчальний посібник. Львів : НЛУ імені Івана Франка, 2014. 480 с.

11. Лобастов Г.В. Бытие и мышление: к началам диалектической логики. *Эвальд Васильевич Ильенков* / ред. В.И. Толстых. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН), 2008. С. 84–119.

12. Лобастов Г.В. Диалектика разумной формы и феноменология безумия. Москва : Русская панорама, 2012. 560 с.

13. Михайлов Ф.Т. Философия образования: ее возможности и перспективы. *Избранное*. Москва : Индрик, 2001. С. 452–512.

14. Михайлов Ф.Т. О диалектике. *Избранное*. Москва : Индрик, 2001. С. 156–180.

15. Петрушенко В.Л. Філософія знання: онтологія, епістемологія, аксіологія. Львів : Асхіл, 2005. 296 с.

16. Bekharst D. Consciousness and revolution in soviet philosophy From the Bolsheviks to Evald Ilyenkov. New-York : Cambridge university press, 1991.

17. Zsizek, Slavoj (2018). Evald Ilyenkov's cosmology: the point of madness of dialectical materialism. URL: <https://thephilosophicalsalon.com/evald-ilyenkovs-cosmology-the-point-of-madness-of-dialectical-materialism/>.

18. Oittinen, Vesa (2011). Evald Ilyenkov, the Soviet Spinozist. *Dialectics of the Ideal. Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism*. Ed. Alex Levant and Vesa Oittinen. URL: https://doi.org/10.1163/9789004246928_006.

REFERENCES

1. Batishev, G.S. (2015). Tvorchestvo i novoe pedagogicheskoe myshlenie: ot dialektiki mezhdusub`ektnosti k proektu «Sistema obnovleniya vospitatel`ny`kh prozessov» [Creativity and new pedagogical thinking: from the dialectic of intersubjectivity to the project «System of updating educational processes»]. *Filosofsko-pedagogicheskie proizvedeniya [Tekst] : Sobranie sochinenij v 2 t.; [sost., vstup. st., primechaniya: A.A. Khamidov]. T. 2 : Raboty` 1980-kh godov (263–273). – Philosophical and pedagogical works [Text]: Collected works in 2 volumes; [comp., entry. Art., notes: A.A. Khamidov]. V. 2: Works of the 1980s.* Bijsk: FGBOU VPO «AGA» [in Russian].
2. Bosenko, V.A. (2004). Vospitat` vospitatelya. Zametki po filosofskim problemam pedagogiki i pedagogicheskim problemam filosofii [Educate a teacher. Notes on the philosophical problems of pedagogy and the pedagogical problems of philosophy]. Kiev: Vseukrainskij soyuz rabochikh [in Russian].
3. Voznyak, V.S. (2020). Dialektika: princzip vsezagal`nogo zvyazku [Dialectics: the principle of universal connection]. In *Lyudinoznavchi` studii`yi: zbirnik naukovikh pracz` Drogobicz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seri`ya «Filosofi`ya», vip. 40 (20–33) – Anthropological studies: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series «Philosophy», vol. 40* doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.40.200798> [in Ukrainian].
4. Voznyak, V.S. (2017). Osobennosti dialekticheskogo ponimaniya kategorii «razvitiye» [Features of the dialectical understanding of the category «development»]. In *Lyudinoznavchi` studii`yi : zbirnik naukovikh pracz` Drogobicz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seri`ya «Filosofiya» / red kol. O. Tkachenko (golovnij redaktor) ta i`n. Vipusk 34 (32–43) – Anthropological studies: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series «Philosophy», vol. 43.* Drogobich: Red.-vid viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Russian].
5. Voznyak, V.S., Vojtkiv, L.V (2020). Innovacziyi v osviti: dialektika yakisnikh zmin [Innovations in education: the dialectic of qualitative change]. In *Lyudinoznavchi studiyi : zbirnik naukovikh pracz` Drogobicz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filosofiya». Vipusk 41 / red. kol. Yu. Shabanova (golovnij redaktor) ta in. – Anthropological studies: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series «Philosophy», vol. 41 / ed. count Yu. Shabanova (chief editor) and other.* Drogobich : Vidavnichij dim «Gelve-tika», 39–54 doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.3> [in Ukrainian].
6. Voznyak, V.S. (2018). Dialektika kak logika npravstvennogo otnosheniya [Dialectics as the logic of moral attitude]. In *Problemi gumanitarnikh nauk : zbirnik naukovikh pracz` Drogobicz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filosofiya». № 39. – Problems of the Humanities: Collection of Science Practitioners of the Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Seria «Philosophy». № 39.* Drogobich : Vidavnichij viddil DDPU imeni Ivana Franka, 35–45 [in Russian].

7. Gegel G.V.F. (1977). *Entsiklopediya filosofskih nauk [Encyclopedia of Philosophical Sciences]. T. 3. Filosofiya duha*. Moscow: Myisl [in Russian].

8. Lipin, M.V. (2018). *Osvita v modifikaciyah suchasnogo svitu [Education in modifications of the modern world]*. Kiyiv: Kiyivskij nac. torg.-ekon. ekonom. un-t [in Ukrainian].

9. Lifshicz, Mikh. (2009). *Pochemu ya ne modernist? Filosofiya. Estetika. Khudozhestvennaya kritika [Why am I not a modernist? Philosophy. Aesthetics. Art criticism]*. Moscow: Iskusstvo – XX vek [in Russian].

10. Lisij, Vasil' (2014). *Dialektika : navch. posibnik [Dialectics: a textbook]*. L'viv: NLU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

11. Lobastov, G.V. (2008). Bytie i myshlenie: k nachalam dialekticheskoy logiki [Being and thinking: to the beginnings of dialectical logic]. In *Evald Vasilevich Il'enkov / red. VI Tolstykh. – Evald Vasilevich Ilyenkov / ed. VI. Tolstykh*. Moscow: Rossijskaya politicheskaya encziklopediya (ROSPEN), 84–119 [in Russian].

12. Lobastov, G.V. (2012). *Dialektika razumnoj formy i fenomenologiya bezumiya [Dialectics of a reasonable form and the phenomenology of insanity]*. Moscow: Russkaya panorama [in Russian].

13. Mihajlov, F.T. (2001) O dialektike [On the dialectic]. In *Izbrannoe. – Favorites*. Moscow: Indrik, 156–182 [in Russian].

14. Mikhajlov, F.T. (2001). Filosofiya obrazovaniya: ee vozmozhnosti i perspektivy [Philosophy of Education: Its Opportunities and Prospects]. In *Izbrannoe. – Favorites*. Moscow: Indrik, 452–512 [in Russian].

15. Petrushenko, V.L. (2005). *Filosofiya znannya: ontologiya, epistemologiya, aksiologiya [Philosophy of knowledge: ontology, epistemology, axiology]*. Lviv, Ashil [in Russian].

16. Bekharst, D. (1991). *Consciousness and revolution in soviet philosophy From the Bolsheviks to Evald Ilyenkov*. New-York, Cambridge university press.

17. Oittinen, Vesa (2011). Evald Ilyenkov, the Soviet Spinozist. In *Dialectics of the Ideal. Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism. Ed. Alex Levant and Vesa Oittinen*. Retrieved from https://doi.org/10.1163/9789004246928_006.

18. Zsizek, Slavoj (2018). Evald Ilyenkov's cosmology: the point of madness of dialectical materialism. Retrieved from <https://thephilosophicalsalon.com/evald-ilyenkovs-cosmology-the-point-of-madness-of-dialectical-materialism/>.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2021